

SZEMLE

J. PÁPAY: OSTJAKISCHE HELDENLIEDER.

HERAUSGEGEBEN VON I. ERDÉLYI

Budapest 1972, Akadémiai. 504 l. (Pápay-Bibliothek I.)

Új sorozat. Folklorisztikailag értékes anyag. Mintaszerű sajtó alá rendezés. Precíz német fordítás. Gondos nyomdai előállítás. Ízléses kötéstervezés és borító. Szép könyv. Megannyi ok az örövendezésre. Ünneplésünk mégsem egészen felhőtlen.

Közismert, hogy PÁPAY osztják szövegeit a MUNKÁCSÍHOZ hasonló egyszerű fonetikai hangjelöléssel rögzítette szibériai kutató útján. KARJALAINEN bírálatainak hatására azonban ezt az eredeti hangjelölést utólag — sok-sok évvel a gyűjtés után — dolgozószobájában bonyolult mellékjelekkel kicifrázta. E művelet következtében ez az önkényesen átirrt anyag sem fonetikailag, sem fonológiaiilag nem lett megbízhatóbb. Sőt, PÁPAY csak rontott ezzel az eljárással a helyszínen gyűjtött szövegek nyelvészeti értékén (I. STEINITZ, OVd II. 62—73 és OstjGr 13—14). Miért kellett hát ezt a nehézkesen vagy alig használható szöveget ebben a változatban kiadni? A sajtó alá rendező így érvel: „Trotzdem hatten wir keine andere Wahl, als die Texte von Pápay so herauszugeben, wie er sie zum Druck vorbereitet hatte, da eine phonematische Transkription seiner Texte einerseits fast unmöglich wäre, andererseits würde dieses Verfahren sich gegen Absichten Pápay's richten...” (ism. m. 9.). Szóval: méltányolható hagyománytiszteletről van szó. A kérdés azonban az, hogy használ-e ez a hagyományokhoz való ragaszkodás PÁPAYnak, és hogy egyáltalán lehet-e egy fél évszázaddal ezelőtti szándékot valóra váltani annak a tudatában, hogy a tudományos előrehaladás nem ezt a szándékot igazolta. És vajon ki tudja, milyen módosításokat tett volna szövegein PÁPAY a STEINITZ-bírálat ismeretében? Erre nyilván senki nem tudhat felelni, bár könnyen elképzelhetőnek tartom, hogy ha KARJALAINEN kritikája előtt nolens — volens fejet hajtott PÁPAY JÓZSEF, akkor STEINITZ logikus érvelése meggyőző erővel hatott volna reá.*

Kétségtelenül kockázatos vállalkozás lett volna fonematikusan átírni ezt a — mondjuk ki nyíltan: elrontott — szöveget. Lett volna azonban egy harmadik lehetőség is, amiről a bevezetés nem szól, ti. a hősénekeknek a helyszínen feljegyzett eredeti kéziratokból való közzététele. A jelen kiadás ugyanis PÁPAYnak az MTA kéziratárában őrzött itthon készült (átírt) feldolgozásán alapul. Ennek teljes eredeti forrásanyaga azonban megtalálható a debreceni Református Kollégium Nagy-könyvtárában, s alighanem hasznosabb lett volna ez utóbbi szöveget a kiadás alapjául megtenni, hiszen ezt osztják környezetben, diktálás után írta le, s nem vitás, hogy — fogyatékségei ellenére is — még mindig hitelesebbnek tekinthető, mint a spekulatív úton készült „átdolgozás”.**

További tépelődés: ez az ötödik osztják szövegkötet, amely az Akadémia kiadásában 1944 óta megjelent. S mégis, úgy tűnik, aránylag kevésbé hasznosította ezeket az azóta eltelt három év-tized nyelvészeti vagy akár folklorisztikai kutatása. Vajon ennek mi az oka? Netalán a nehézkes

* Persze ha már PÁPAY szándékát kutatjuk, akkor legfeljebb egyetlen dolgot állapíthatunk meg teljes bizonyossággal, azt nevezetesen, hogy egy MELICH JÁNOSHOZ írt levele szerint valamennyi munkája közül először osztják szótárát szerette volna publikálni (I. FAZEKAS: ÉOM XXXIII. 1., 68. jegyz.), aminek ugyan ma már valóban nem sok értelme lenne.

**KISS ANTAL szíves tájékoztatásából tudom, hogy e helyszínen följegyzett eredeti szövegek viszonylag könnyen kezelhetők, jól olvasható állapotban vannak. KISS A. kollégám — kérésre — lemásolta az 1. sz. hősének kezdő sorait, s ebből ide csatolom az első 3 sort: *kārēn nan̄k siltan̄ āwet / i xoi jiseu ti āmasleu, / i xoi nopteu ti āmasleu*. Érdemes összevetni a recenzált mű 12. lapján található átirrt változattal.

kezelhetőség? A kényelmesség? A megriadás a bonyolult közzétételű szövegtől? A könnyebben kezelhető források kedvelése? Avagy talán ezt is kérdezhetnénk: mégiscsak tarthatatlan babona az a szakmai közhely, amely szerint a tudományban minden elavul, csak a szótári és szöveganyag közlések nem?

HAJDÚ PÉTER

KORENCHY ÉVA:

IRANISCHE LEHNWÖRTER IN DEN OBUGRISCHEN SPRACHEN

Budapest 1972, Akadémiai. 112 l.

Hosszú ideje aktuális témát dolgozott föl K. É. ebben a rövidre fogott, ám tartalmas könyvben. Aktuálisat, mert e kérdésnek MUNKÁCSI, JACOBSON, SKÖLD óta nem volt gazdája. Azt is el kell ismerni persze, hogy iranisztikai részről is hosszú időn keresztül sok tisztázatlan probléma gátolta Munkácsiék kezdeményezésének folytatását. Időközben azonban történt előrehaladás az érdeklőt tudományterületeken, nem utolsósorban az (indó)iráni nyelvészeti és régészeti kutatásban (az utóbbiak vonatkozásában hadd utaljunk mindenekelőtt HARMATTA és MAYRHOFER, illetve SZMIRNOV és TOLSTOV nevére). Ilyenformán KORENCHY elődeinél szilárdabb talajon mozoghatott és ezen a ma már áttekinthetőbb, de még mindig sok buktatót rejtő terepen biztosan tájékozódhatott, pláne, hogy éppen TELEGDÍ és HARMATTA iskolájában szerezte iranisztikai képzettségét.

A könyv nemcsak az obi-ugor nyelvi egység korában (vagy később a vogul és osztják külön életében valamiféle közvetítéssel) átvett szavakat tárgyalja, hanem az ugor és a finnugor korszakra visszavezethetőket is, úgy hogy voltaképpen teljes finnugor nyelvészeti készenlét érződik minden lapján. Az első fejezet az iráni—finnugor érintkezések történeti háttéréről szól (indóiráni—finnugor kapcsolatokban nem nagyon bízunk). Ismerteti a finnugor és indóiráni népek régi lakóterületeire vonatkozó újabb eredményeket. Ennek során különös tekintettel van a Volga és az Urál környezetének a kapcsolataira különböző iráni (ősiráni, óiráni és középiráni) törzsekkel, művelődésekkel. Beszámol az i. e. évszázadok óiráni törzseinek (kimmereknek, szkítáknak, szarmatáknak) a területi elhelyezkedéséről Dél-Oroszországban, valamint a kelet felől érkező alánok megtelepedéséről e vidéken az időszámítási zéruspont előtt és az utóbbiaknak egyre számottevőbb szerepéről az ezt követő évszázadokban. A történeti áttekintés konkluziójaként megállapítja, hogy az irániak a legrégibb időktől fogva az i. sz. 6. századig kereskedelmi kapcsolatban állhattak finnugor népcsoportokkal, köztük az obi-ugorok elődeivel is. A 6—7. század után azonban megszűnt az obi-ugorok közvetlen kapcsolata (középiráni törzsekkel: ezután már csak zűrjén közvetítésű iráni elemek kerülnek a vogulba és osztjákba).

A harmadik fejezet módszertani jellegű: azokat a kritériumokat foglalja össze, amelyek révén következtetni lehet az iráni jövevényszók korára. Egyrészt tehát olyan jelenségekről esik szó, amelyek alkalmasak arra, hogy segítségükkel elválaszthatók legyenek az ugor vagy finnugor kori jövevényelemek a külön nyelvi átvételektől. Másrészt pedig ismerteti azokat az ismereteket, amelyek az egyes szavaknak az iráni nyelvek különböző korszakaiból (ős-, ó- ill. középirániból) való származását tanúsítják.

A könyv törzsanyagát a jövevénytörzsek jegyzéke alkotja (46—84. l.). Ez a corpus 44 tételből áll, s közülük 8—13 finnugor, 8 ugor, a többi pedig obi-ugor kori vagy éppenséggel különnyelvi átvétel. Az etimológiai rész gondos munka eredménye. Nagy szóanyag ellenőrzése, régi egyeztetések felülvizsgálata, a korszerű hangtörténeti ismeretekkel való szembesítése, a finnugor nyelvhasználat és az iranisztika vallomásának egyeztetése — mindez talán nem is kezdő nyelvésznek való feladat, ám KORENCHY biztonságosan tájékozódott a nyelvek és a nyelvtörténetek útvesztőjében, ítéleteiben higgadtan körültekintő. Azt ugyan nem állíthatom, hogy megoldatlan problémákat nem hagy hátra. Éppen ellenkezőleg: a kritikai megrostálás ellenére nem kanonizálja eredményeit. Azaz a régebbi irodalomra, a MSzFE kéziratára és saját kutatásaira támaszkodva kiszűri a tévesen irániaknak minősített etimológiákat és aprólékosan fontolgatja azokat a hangtani (olykor morfológiai, jelentéstani) körülményeket, amelyek a tárgyalt elemek iráni eredete mellett (vagy ellene) szólnak. Magyarázatai néhol ugyan kevésbé meggyőzőek, de hát a szerző maga is nyíltan megmondja, hogy az obi-ugor nyelvek iráni jövevénytörzseinek között a valóban megbízható egyeztetés aránylag kevés. A kérdőjeles etimológiákon kívül különös hiányérzeteim vannak azoknál a szócikkeknel, ahol a szerző magyarázatok helyett az MSzFE kéziratára vagy szóbeli közlésre hivatkozik anélkül, hogy az abban foglaltakról bővebben tájékoztatna (pl. az 1., 22., 23., 30. sz. etimológiáknak).

Részletek nem terek ki, mindössze a könyv két fontosabb állásfoglalását említem. KORENCHY nem tartja ugyan lehetetlennek a finnugor — indóiráni kapcsolatok lehetőségét, az ezek mellett emlegetett etimológiákban ő azonban inkább ósiráni típusú átadó forrást gyanít (kivétel — tehát az

az indoiráni — finnugor kapcsolat mellett szóló egyeztetés — szerinte csak az 5. sz. *drva* és két bizonytalan egyeztetés — a 22. és 33. sz. — lenne). — A másik: az osztják *D táxər*, *Vj joyər* „Panzerhemd” és *V likər* „Schlitten” szavak KORENCHY véleménye szerint ősi-obi-ugor (vagy őssosztják) *s- kezdetű előzményekből származnak (vö. középiráni **zyar-*, ill. **sākār*). Ha ez valóban így van, akkor revízió alá kell venni a PU *s és *š-ugor *š zöngétlen interdentális réshangga fejlődését tanító nézetünket. Még három fejezet következik. Az ötödikben az iráni hangok obi-ugor megfeleléseit adatozza, a hatodikban jelentéskörök szerint csoportosítja az átvételeket, a hetedikben összegezi eredményeit.

Mérleg: KORENCHY jól kiérlelt, alaposan végiggondolt könyvet írt. Tapasztalt pályatársaknak is becsületére válna. A szerző biztos ítélőkészséggel tájékozódik az etimológia, a hangtörténet, a nyelvhasználat birodalmában.

HAJDÚ PÉTER

ÁLTALÁNOS NYELVÉSZETI TANULMÁNYOK.

VIII. KÖTET: NYELV ÉS TÁRSADALOM

Szerk.: TELEGDÍ ZSIGMOND és SZÉPE GYÖRGY

Budapest 1972, Akadémiai. 328 l.

Az ÁNYT 1963-ban indult azzal a céllal, hogy „elemző ismertetéssel, bírálatlalt vagy eredeti kutatások példájával” segítse a „nyelvtudomány új irányú haladásának ismeretét, megítélését és értékelését” (vö. I. k. 9. l.). A nyelv vizsgálatának újfajta módjait bevezetni, meghonosítani, egy egész ország nyelvészeit „a kor szintjére emelni” (i. h.) nem rövid távra méretezett feladat. Ám az ÁNYT szerkesztője és munkatársai vállalták az ezzel járó nehézségeket. Tiszteletet érdemlő tevékenységüknek egyik eredménye legalábbis az, hogy e sorozat révén az Akadémiai Kiadó is részese lett annak a versenynek, amely a modern nyelvészet megismertetéséért indult, s amelyben egyelőre alighanem a Gondolat Könyvkiadó vezet. Másik — számunkra fontosabb — eredményként pedig ma már közelebbi az a remény, hogy a ÁNYT szándékainak a szellemében felnövekedett ifjú nyelvészgeneráció jelentősége egyre inkább nyilvánvalóvá lesz.

Az ismertetendő kötet, az utolsó számok gyakorlatának megfelelően, egy problémakörben mozog. Jelen esetben azonban az alcímbe szereplő „nyelv és társadalom” oly széles kaput tárt a közreműködők elé, hogy az egybegyűlt anyag elrendezése csak a szerzők betűrendje szerint volt megoldható. Ezen a szélesre nyitott kapun azután nem par excellence általános nyelvészeti veretű közlemények is bekerültek a kötetbe.

Az egyébként szinte parttalan tematikai mezőnyben a kötet végén szerénykedő „Szemle” rovat a leghomogénabb: néhány szociolingvisztikai és a társadalom kommunikációs viselkedésével foglalkozó műről íratott informatív (és kritikai észrevételekre is törekvő) recenzió teszi ilyené.

A tanulmányok témái erősen szóródnak. Közülük elsősorban a nyelvészettel érintkező tudományterületek képviselőinek írásai, valamint a módszertani újdonságokkal jelentkező nyelvészeti rendszerezések keltik fel az olvasó figyelmét. Az első csoportba sorolhatom a nyelvészet munkásait jól tájékoztató és további informálódásra serkentő írásokat a gesztus-kommunikációról (HOPPAI MIHÁLY), a szemiotikai és nyelvészeti pragmatikáról (KANYÓ ZOLTÁN), a beszéd és a tömegközlekedés kapcsolatáról (TERESTYÉNI TAMÁS), ill. a folklór szociolingvisztikai vonatkozásairól (VOIGT VILMOS), és itt említhető a nyelvi kommunikációval kapcsolatot teremteni szándékozó cikk a megértés-problematikáról (ERDELYI ÁGNES).

A konkrét nyelvi anyaggal operáló cikkek tanulságos sorozatából ki kell emelnem MÁRTONFI FERENCÉ és SZÉPE GYÖRGYÉ. Mindkettő különös figyelmet érdemel. MÁRTONFI a kelet-ázsiai nyelvek etikett-normáinak nyelvi vetületeiről szól és már csak a téma miatt is eredendően érdekes, de módszertanilag ugyancsak vonzó összefoglalást ad a tiszteletiségi formák kifejezési finomságairól a koreai igeragozás rendszerében (a tiszteleti aspektus megkülönböztető jegyek szerinti rendszerezésével). SZÉPE pedig egy kisebb, zárt terminológiai rendszert vizsgál szemantikai jegyek bevonásával: a rokonsági nomenklatúrát. Az általa felvázolt tárgyalásmód nemcsak a magyarra alkalmazható.

Valamennyi cikk megemlézésére nincsen mód, bár némelyikük részletesebb analízist érdemelne. Végső értékelésként azonban nem hallgathatom el azt a benyomást, hogy az ÁNYT-nek ez a kötete — értékei ellenére — némileg eltér a sorozat legjobb hagyományaitól.

HAJDÚ PÉTER

EDWARD SAPIR: AZ EMBER ÉS A NYELV

Budapest 1971, Gondolat. 276 1.

Lemaradását pótlendő a magyar könyvkiadás 1971-ben jelentette meg EDWARD SAPIRnak, az 1939-ben meghalt nagy amerikai nyelvésznek a könyvét. E könyv SAPIRnak a szélesebb közönség érdeklődésére is számot tartó műveiből készült válogatás. A válogatást és a fordítást FABRICIUS FERENC készítette — kiválóan.

A kötetben szereplő cikkeket úgy válogatta meg a szerkesztő, hogy az olvasó — SAPIR tudományos pályájához hasonlóan — az emberrel foglalkozó tudományok, a szélesebb értelemben vett *antropológia* szinte minden körét bejárhassa. Három nagyobb kérdéscsoportot ölel fel a kötet három fejezete. Az első fejezet *A nyelv és a nyelvtudomány* címet viseli (5—112. l.), s ebben található a kötet egyetlen szigorú értelemben vett szaktudományi cikke is: *A hangtörvény fogalma* LEONARD BLOOMFIELD *primitív nyelvekben végzett vizsgálatai alapján*. A következő fejezet, *A személyiség és a kommunikáció* korát megelőzve a nyelv és a kommunikáció kölcsönös összefüggését vizsgálja (113—166. l.). Még tágabb összefüggéseket tárgyal a harmadik fejezet, *Az ember és a kultúra* (167—254. l.). Ebben olyan fontos, de kevéssé vizsgált jelenségeket kutat SAPIR, mint például a szokások. Újszerű megvilágításba helyezi a vallás és a vallásos jelenségek problémáját is. A kötetet kiegészítő *Utószó* (255—268. l.) és a *Jegyzetek* (269—274. l.) segítik az olvasót abban, hogy e nálunk kevéssé ismert tudóst elhelyezhesse korunk nyelvészetében.

Ha nem is közismert, a kötet utószavából az olvasó megtudhatja, hogy milyen nagy szerepe volt SAPIRnak az amerikai indianisztika megalapozásában. Ennek a hatalmas, a szerzőtől, de az olvasótól is nagy fáradságot igénylő tevékenységnek nem sok nyomát találjuk a kötetben. E kötet SAPIR munkásságának „csak” a krémjét tartalmazza, mindazt az esszenciát, amelyet ez a kivételes tehetségű és szorgalmú nyelvész saját munkásságából leszűrt. Szinte nincs olyan területe az antropológiának (ha a fizikai antropológiát nem tekintjük), amelyhez SAPIR ne szólna hozzá, s méghozzá olyan éleslátóan, hogy szavai nyomán azonnal rend és világosság keletkezik. Stílusa ennek megfelelően áttetsző és világos, ugyanakkor kifejezi a tárgyalt jelenség bonyolultságát. A fordító nagy érdeme, hogy ez a világos stílus nem veszett el a magyar nyelvben. E fordítói bravúr egyúttal példát mutat arra, hogy komoly tudományos cikket (sőt, esszét) lehet érthetően és magyarul magyarrá fordítani, és ha fordítani lehet, akkor talán írni is.

SIMONCSICS PÉTER

ROMAN JAKOBSON: HANG — JEL — VERS

Budapest 1972, Gondolat. 2. bővített kiadás, 517 l.

Már a második kiadása jelent meg ROMAN JAKOBSON válogatott cikkeinek magyar nyelven a múlt esztendőben. A válogatást ezúttal is az előző kiadás gondozói, FÓNAGY IVÁN és SZÉPE GYÖRGY végezték. E gyűjteményes kötet jelentősége — azon túl, hogy az érdeklődő magyar közönség számára végre lehetővé tette századunk kimagasló nyelvésze, JAKOBSON munkásságának megismerését — az, hogy — mint a Válogatott Művei I. kötetét recenzeáló FÓNAGY IVÁN írja — „szinte zenei élményt nyújt az egyes alapvető gondolatok fokozatos kibontakozása” különösen a szaktudós, a nyelvész, az irodalmár, a muzikológus számára. A kötet összeállítói e gondolat jegyében adhatták a tömör és JAKOBSON egész pályáját átfogó címet is: Hang — Jel — Vers. A kötet felépítése is követi a nyelvleírásnak általában elfogadott, de JAKOBSONRA különösen jellemző rendszerét. Az első fejezet *A fonéma* címet viseli (11—92. l.). A funkcionális hangtan, a fonológia alapelveinek a meghatározásától a fonémák leírásáig az összehasonlító vizsgálatán keresztül a hangok egyesítésének módjait megismerve (*A gyermeknyelv hangtörvényei és a fonológia*) az olvasó századunk nyelvészetének legizgalmasabb és még sok titkot rejtő vadojának kellős közepében találja magát. A következő fejezet azonban — a szerző varázslatos hatalmából meg a szerkesztők okos választásából — olyan magaslatoakra röpti az álmélkodó olvasót, ahonnan az előbbi fejezetben feltárt „birodalom” liliputinak tűnik és újabb, még bonyolultabb világ tárul szeme elé (*A nyelvi jel* 93—176. l.). E fejezet első cikke, *A nyelv s az egyéb kommunikációs rendszerek viszonya* az 1. kiadásban még nem szerepelt. E cikk JAKOBSON azon későbbi munkáihoz tartozik, amelyek újra és újra szétfeszítik és ledöntik az ortodox nyelvtudomány mesterségesen felállított korlátait, s ezzel új távlatokat nyitnak meg az interdiszciplináris vizsgálatoknak. *A nyelv egyetemessége* című fejezet (177—228. l.) olyan, már klasszikussá vált cikkeket tartalmaz, mint *A nyelvtipológia* vagy méginkább *Az afázia nyelvi tipológiája*. Ez utóbbi teljesen új korszakot nyitott az utóbbi két évtized nyelvészetében. Az utolsó két fejezet, *Nyelv és poétika* (229—380. l.) és a *Nyelvészet és alkotás* (381—440. l.) JAKOBSON legkedve-

sebb, kora ifjúságától művelt tudományterületének válogatott darabjait tartalmazza. A már említett nyelvleírasi rendszerben ugyanez a terület képviseli a legutolsó és legmagasabb szintet, de JAKOBSON munkásságának, a problémák kibontakozásának a történetét tekintve ez az a tájék, ahonnan a szerző felfedező útjára indult, s ahová megpihenni mindmáig vissza-visszatér. A *Nyelv és poétika* c. fejezet tartalmazza a kötet másik újdonságát az előző kiadással szemben, a *William Blake és más poéta festők szóbeli művészetéről* c. cikket. Ez a cikk is — mint JAKOBSON újabb alkotó korszakának legtöbb darabja — az egyes művészetek (és tudományok) közötti összefüggések interdiszciplináris vizsgálata. A *Függelék* (441—515. l.) tartalmazza a szerző műveinek válogatott bibliográfiáját, a jegyzeteket és a szerkesztők utószavát.

Egyetlen kifogást emelek e kitűnő kiadvánnyal kapcsolatban. Bármennyire tiszteletre méltó és örvendés a magyar nyelvésztsadalom összefogása a kötetben szereplő cikkek lefordítására, a sok fordító s a fordításaikkal járó sok különféle interpretáció nem vált a kiadvány hasznára: a cikkek nyelve nem egységes. Ezen csak keveset lendít a fordítók és/vagy a szerkesztők filológiai tisztessége, amellyel a félreérthető helyeket az eredeti angol nyelvű kifejezések zárójelbe helyezésével próbálják „tisztába tenni”.

SIMONCSICS PÉTER

PERTTI VIRTARANTA: POLKU SAMMUI

Helsinki, 1972. 263 l.

Kuivajärvi, Hietajärvi, Rimpi — Lyttä, Vuokinsalmi, Niskajärvi, Saarijärvi, Kivijärvi — ezek a finn—szovjet határ két oldalán fekvő északkelet-karjalai települések nem ismeretlenek a finn nyelvjárásgyűjtők, néprajzosok előtt. Több mint 100 éve járnak ide a kutatók, hogy megismerkedjenek ennek a környéknek hagyományaival, szokásaival, meséket, történeteket, ráolvasásokat, siratókat jegyezzenek fel. A Kalevala újraserkesztésében nagy része volt az itt gyűjtött runóknak is.

Virtaranta legújabb könyve rendhagyó az eddigi szövegkiadások, útleírások és néprajzi leírások között. 1954 óta számos alkalommal járt ezekben a falvakban, gyűjtéseinek nagy része meg is jelent (Vienen kansa muistelee, 1958. Kultarengas korvaan, 1971. és számos cikk). Mostani könyve tizenhét év tudományos munkájának mellékterméke. Míg hasonló néprajzi és nyelvészeti munkákban a gyűjtött anyag áll előtérben, majdhogynem személytelenül, esetleg az adatközlők rövid bemutatásával, ez a könyv elsősorban település- és családtörténet. A közölt emlékezések, kalandok, szokások hőseinek pontosan meghatározott helye van a nemzetségben.

Virtaranta régi anyakönyvekben, útleírásokban, s az öregek emlékeztetésében kutatott, míg kiderített minden családi összefüggést az őslakosoktól kezdve a mai napig. Alig néhány homályos pont maradt.

Az ősapától elindulva kíséri végig az egyre terebélyesedő családok életét, a legfontosabb adatokról (születés, házasságkötés, gyerek, halál) sohasem feledkezve meg. Az egyes személyekről hallott történetek, jellemzések elevenné teszik ezeket az adatokat. A visszaemlékezésekben gyakran szerepelnek halászzattal, vadászattal kapcsolatos kalandok, medvével, farkasokkal való találkozások. Leghosszabban a jó mesélők és dalosok, híres násznagyok és siratóasszonyok, varázslók és javasszonyok alakjánál időzik, hiszen őket ismerik a legtöbben, róluk mondták a legtöbb történetet. Olvashatunk csodálatos gyógyításokról, rossz szellemekkel való viaskodásokról, elveszett állatok elővarázslásáról, mulatságos és szomorú esetekről és a közös tragédiákról, a nagy fagy évéről, a nagy éhínség évéről, a háborúról. Ezeket a szerző vagy magnószalagról, fonetikailag hű átírásban közli, vagy finnül összefoglalja, benne hagyva néhány jellegzetes, szemléletes karjalai kifejezést.

Virtaranta könyvében az anyakönyvek adataival keverednek az előző utazók tudósításai, öregek visszaemlékezései és saját személyes élményei. Ez a sokszínűség — mely hála a szerző tudós gondjának, a könyvben uralkodó rendszerező elvnek, sohasem válik zavarossá — teszi élvezetes olvasmánnyá ezt a munkát.

A könyvet régi fotók és Helmi Virtaranta szép felvételei díszítik.

CSEPREGI MÁRTA

PERTTI VIRTARANTA: KULTARENGAS KORVAAN

Helsinki, 1971. 397 l.

Új könyvvel gyarapodott a karjalai szövegkiadványok száma. 115 vieni (észak-karjalai) mesét és legendát tartalmazó kötet jelent meg a Finn Irodalmi Társaság gondozásában. A mesék Virtaranta professzor gyűjtéséből valók, részben az előző kötetéből (Vienen kansa muistelee, 1958.) kimaradtak, részben az azóta gyűjtöttek. Hét falu huszonhárom mesélője szolgáltatta ezt az anyagot. A vaskos kötet nem tartalmazza Viena összes meséjét és legendáját, Virtaranta nem törekedett arra, hogy az adatközlők teljes repertoárját hangszalagra rögzítse. Az ok egyrészt az időhiány, másrészt a mesék állandóan visszatérő fordulataikkal nyelviileg kissé egyoldalúak, az ő célja pedig elsősorban a nyelvjárásgyűjtés volt. A gyűjtemény mégis színes. Állatmeséktől, okos és bolond emberekről, veszekedő szomszédokról szóló történetektől kezdve Aladdin csodalámpájáig és a legendáig sok minden megtalálható benne. A mesék közlők szerint vannak csoportosítva, megismerhetjük rövid életrajzukat, s megtudhatjuk, kiktől tanulták meséiket. Fényképeik Helmi és Pertti Virtaranta felvételei.

A gyűjteményhez kapcsolódik Pertti Virtaranta tanulmánya (Vienen saduista ja sadunkerronnasta 359—370). Ebben megokolja, mi az oka a mesélés elnöiesedésének — közlői egy kivételével mind nők —, beszél a mesélés lélektanáról, a jó közönség szükségességéről. Végül a mesék kezdő és befejező fordulatait elemzi.

A csak finnül tudó olvasó számára nagy segítség a mintegy 1200 szavas szójegyzék, ahol a finn köznyelvben nem levő karjalai szavakat (sok közöttük az orosz jövevény) és az eltérő jelentés vagy kiejtés miatt félreérthető szavakat, kifejezéseket magyarázza meg.

A mesék az Aarne-Thompson-féle népmesekatalogus szerinti típusszámait a tartalomjegyzékben találhatjuk meg.

Köszöntjük ezt a nyelvészek és folklóristák érdeklődésére egyaránt számot tartó értékes, szép könyvet.

CSEPREGI MÁRTA

KARL NICKUL: SAAMELAISET KANSANA JA KANSALAISINA

Helsinki, 1970. 324 l.

A Finn Irodalmi Társaság kiadványsorozatának 297. kötete ez a lapp néprajzi munka. A cím a szerző vizsgálati módszerére utal: kansana ja kansalaisina — népként és állampolgárokként. A szerző mindvégig szem előtt tartja ezt a két szempontú osztályozást. (A népet a természet és a földrajzi viszonyok, az állampolgárokat egy-egy ország törvényes rendje formálja és határozza meg.) A természet és a társadalom — más szóval a földrajz és a történelem formáló ereje az, ami a lapp népet, életmódot kialakította. E két erő hatásáról külön fejezetekben olvashatunk. A könyv első felében az országhatárokat figyelmen kívül hagyva egységes népként kezeli a lappokat, a csoportosítás alapja a földrajzi elhelyezkedés okozta eltérő életmód. Ez a csoportosítás módot ad a fő foglalkozások, települési formák részletes bemutatására, viszont az egész lapp népet érintő vonásokról vagy nem beszél, hogy elkerülje az ismétlést, vagy egy népcsoporttal kapcsolatban említi. Így társadalmi életükről, hitvilágukról nem ad átfogó képet. A szerző csak a második részben figyel a lappokra, mint különböző országok kisebb-nagyobb nemzetiségi tömbben élő állampolgáira.

Mindvégig törekszik a történetiségre. Ez igazán csak a második részben sikerül. Az első részben csak akkor ad történeti leírást, ha elegendő adat áll rendelkezésére — pl. a tengerparti lappok esetében.

A lappok eredetével kapcsolatos nézetek ismertetése után rátér a földrajzi környezethez alkalmazkodó lapp élet bemutatására. Az első meghatározó a Skandináviától Finnországon keresztül a Kola-félszigetig húzódó fenyveserdei övezet. Az itt élő lappok fő foglalkozása a halászat. A vadászat és a réntenyésztés csak második helyre szorul tevékenységükben. A vadállomány fokozatos pusztulása és a házi rének szaporodása az utóbbi évtizedekben erősen megváltoztatta életüket. A szerző bemutatja a kolttá lappok téli falubeli életét, társadalmi berendezkedésüket, igazságos bíráskodási szervüket, mely elsősorban a zsákmány egyenlő elosztását és a rénállomány védelmének szervezi. Majd leírja, mit csinált egy család hónapról hónapra 1938-ban, mivel ezt tartja leginkább jellemzőnek a fenyveserdei lappok életére.

A fenyveserdei lappok között külön csoportot képeznek az Inari-tó körül élők. Nyelvjárásuk, szokásaik is mások. Fő foglalkozásuk a halászat. Egész évben halásznak, bár télen csak ott-

honi szükségletre. Az összes lappok között a legszegényebbek és a legigénytelenebbek. Eszközeiket, mint őseik, saját kezűleg készítik, így csónakjaikat is. Nyárvégi foglalatosságaik közé tartozik a szénagyűjtés és a mocsári szeder szedése.

A Köli hegységtől keletre és a Ruijai fennsíkon élnek a hegylappok. Területüket pontosan meghatározni nem lehet, a fenyveserdeiektől elválasztó határok gyakran elmosódnak. A hegylappokat gyakran rénlappoknak is hívják, mivel fő foglalkozásuk a réntenyésztés. A szerző részletes leírását adja az egyes rénfajtáknak, a réntenyésztés fejlődésének, beszél a rének táplálékairól és betegségeiről, a szervezett réngazdaságról és jövőjéről, benne a lappok szerepéről. Életük bemutatására más leírások alapján nyolc évszakra bontja az évet: télutó, tavasz, nyárelő, nyár, nyárutó, ősz, télelő és tél.

A folyóvölgyi lappok főképpen Tenojoki, Utsjoki, Inari- és Kaarasjoki völgyében és egyéb fjordokba torkolló folyók mentén élnek. A többi lappoktól abban különböznek, hogy a halászat mellett fő foglalkozásuk a tanyás gazdálkodás. Réntenyésztésük jelentéktelen. Mellékfoglalkozásként megemlíti a szán-, csónak-, síkésztésük és kovácsmunkájuk, eladásra is termelnek.

Külön csoportot képeznek a tengerparti lappok. Már 892 óta számon tartják őket. 1600 körül négy településükről beszélnek. Félnomád életet élnek. Még egy múlt századi leírás szerint is az év nagy részét csónakban töltik a tengeren, csak rossz időben mennek ki a partra hófajdra, rókára vadászni. Nyaranta vendégül látják a területükön nomadizáló réntenyésztő lappokat. Hitviláguk a természetet személyesíti meg, a sámánizmussal rokon. A XIII. századtól kezdve folyik köztük a keresztény térítés, de eredményessé csak a XVIII. században vált. Ekkor begyűjtötték a sámán-dobokat, és a sámánizmus gyakorlását halállal büntették.

A jeges-tengeri kereskedelemért évszázadok óta harc folyt. 1516-tól Bergen és Novgorod osztozott rajta. Később is egy-egy jelentős vásáron 5–6 ország kereskedői gyűltek össze. A halászat jogát hol az oroszok, hol a norvégok birtokolták, ennek izgalmas történetét is elolvashatjuk a könyvben. Az egyes tengeri lapp nemzetségek életmódja területenként is változik, erről is részletes képet kapunk.

A Kola félszigeti lapp népcsoportot a szerző külön fejezetben tárgyalja. Ők is halászatból élnek. Az év nagy eseményei az őszi lazacfogás és a március–áprilisi fókavadászat. Számos bevándorló is megtelepedett itt, finneket, karjalaiakat, norvégeket, oroszokat, de a legnagyobb hatással a zürjének voltak, mivel megtanították az őslakosságot a réntenyésztésre.

A könyv második részében kerül sor a lappok és államaik viszonyának a tárgyalására. Hosszú bevezetőjében a szerző a lappok helyzetét az amerikai indiánokéhoz vagy más benszülöttekéhez hasonlítja, bár megjegyzi, hogy a lappokhoz való viszony sohasem volt olyan embertelen, mint más földrészekén.

Végigköveti az államok lapp ügyekben való állásfoglalását a középkortól kezdve napjainkig. A különböző békekötések következtében a lappok századokon keresztül többször gazdát cseréltek. Volt idő, hogy elfeledkeztek róluk, volt, hogy egyszerre háromfelé is fizettek adót.

Az utóbbi harminc évben sok intézkedés történt a lappok jogainak megállapítására, figyelembe véve sajátos törvény- és tulajdonszemléletüket, erkölcsi hagyományait, közép-európai szemmel nézve szinte hihetetlen becsületességüket.

Különösen sokat tettek az ideális iskolarendszer kiépítésére. Többféle kísérlet után világos, hogy kétnyelvű oktatás szükséges, ahol az anyanyelv mellett az állam hivatalos nyelvét is tanítják, s olyan tanterv, amely nemcsak a nagyvilággal összekötő általános ismereteket nyújtja, hanem a lapp életre gyakorlatban is felkészít. A kísérletezésekről a szerző részletesen beszámol, a svéd, norvég, finn és szovjet viszonyokat külön-külön tárgyalva.

A lappok egységesítésére irányuló törekvésekről Nickul különös hozzáértéssel ír. A témában otthon van, már 1953-ban tagja volt annak a hármas (svéd–norvég–finn) bizottságnak, mely megszervezte az első közös lapp konferenciát. Lapp egyesületek már a század elejétől léteztek, de csak országhatárokon belül. 1956-ban létrejött az Északi országok lapp tanácsa, melynek 1962. óta a Szovjetunióban is működik titkársága. A Tanács évenkénti üléseit a lapp nyelvetterület különböző részein hívják össze. Hat konferenciát is tartottak. A tanácskozások témái: nyelvi kérdések, a réntenyésztés, halászat, háziipar, út- és telefonhálózat, kereskedelem, egészségügyi ellátás fejlesztése, a lapp jövő kérdése. A helyzet világos. Alkalmazkodni kell, de nem mindegy, hogy az alkalmazkodás passzív vagy aktív útját választják — a beolvadást, vagy azt, hogy nemzeti sajátosságait, hagyományait megőrizve tartanak lépést az egyre gyorsuló tudományos, kulturális és gazdasági fejlődéssel. A törekvések arra irányulnak, hogy az utóbbi történjen.

A lappok természetének leírása, a demográfiai, szociológiai adatok a mai lappok képét teszik teljesebbé.

A könyvet végigolvasva derül csak ki, hogy a kétféle erő — a természet és társadalom — ellentétesen működik, mint a cím alapján sejténénk. A földrajzi környezet, bár egy-egy népcsoport életét,

szokásait hosszú ideig megőrzi, egyidejűleg élesen elhatárolja a többi csoporttól. Ezeket az évszázadokon át mereven álló határokat kezdi döntögetni napjaink történelme. A fejlődés útja valódi egységesülés országokon belül és országok között egyaránt.

A könyvet mintegy 250 fénykép, rajz és térkép és bőséges jegyzetanyag egészíti ki.

Nickul munkája nagyon hasznos betekintést nyújt a tőlünk távol és elszigetelten élő rokon-népünk történetébe és életébe.

CSEPREGI MÁRTA

TEISZLER PÁL: A NAGYKÁROLY KÖRNYÉKI MAGYAR NYELVJÁRÁS MAGÁNHANGZÓ RENDSZERE

Kritérion Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 200 l.

A magyar nyelvjárások kutatásában a hazai eredmények mellett már régóta figyelemmel kísérhetjük a szomszédos országok magyar lakta területein folyó anyaggyűjtő és feldolgozó munkálatokat, amelyeknek pl. nemcsak a dialektológiai módszertani kérdéseinek tisztázásában, előbbrevitelében láthatjuk hasznát, hanem a nyelvtudomány egyéb területein is. Különösen a romániai és jugoszláviai magyar nyelvjáráskutatók tevékenysége emelkedik ki, de a Csehszlovákiában és Kárpát-Ukrajnában végzett dialektológiai munka sem jelentéktelen. A Romániában munkálkodó magyar nyelvjáráskutatók már eddig is szép eredményeket értek el, de talán még jelentősebb az a tervbe vett és jelenleg már a megvalósítás szakaszában levő, szerteágazó nyelvjáráskutató tevékenység, amelyről MÁRTON GYULA számolt be legutóbb „A romániai magyar nyelvjáráskutatás múltja és mai állása” címmel (Korunk, 1973. 173—193). E tájékoztatóban említi MÁRTON GYULA az elkészült munkák közt TEISZLER PÁL doktori értekezését, amely azóta a disszertáció rövidített változataként — a nyelvjáráskutatók öröme, a további dialektológiai kutatások hasznára — könyvalakban is megjelent. A Kritérion Könyvkiadót dicséri, hogy VÁMSZER MÁRTA „A kalotaszegi nyelvjárás igeragozási rendszere” című, tavaly kiadott munkája után most TEISZLER PÁLTól jelentetett meg egy jelentős, leíró szempontú tanulmányt, amely a Nagykároly környéki magyar nyelvjárás magánhangzó-rendszeréről igyekszik átfogó képet adni.

A vizsgált nyelvjárás TEISZLER PÁLnak anyanyelvjárása, s ez a tény nyilvánvalóan hasznára válik munkájának, hiszen a nyelvjáráskutató tevékenység minden fázisában — a gyűjtés előkészítésétől az anyag feldolgozásáig — föltétlenül előnyt jelent számára. Az egyes kutatópontok kijelölésében segítségére volt az is, hogy az ötvenes évek végén már végzett kérdőíves gyűjtést a Nagykároly környéki falvakban. A német eredetű faluk közül azokat választotta a kérdőíves gyűjtésben kutatópontnak, amelyekben ma már magyar nyelvjárás az egyedüli forma, vagy amelyek kétnyelvű falvaknak tekinthetők (12). Ezek figyelembevételével a következő, földrajzilag is összetartozó Szatmár megyei kutatópontokon végezte a gyűjtést: 1. Csanálos, 2. Mezőfény, 3. Csomaköz, 4. Szaniszló, 5. Mezőpetri, 6. Mezőterem, 7. Kaplony, 8. Kálmánd, 9. Nagykároly, 10. Nagymajtény, 11. Királydaróc, 12. Krasznaterebes, 13. Madarász, 14. Erdőd, 15. Szakas, 16. Krasznabélték.

A kérdőív anyagának összeállításához a romániai magyar nyelvjárások tájnyelvi atlaszainak anyaggyűjtésében használt kérdőívet vette alapul, ezenkívül pl. a MNyA. címszávaiból is többet felhasznált (9). Összesen 1247 címszót tartalmazó kérdőívvel végezte a gyűjtést, olyan címszókkel, amelyek minden fonéma minden hangtani helyzetű előfordulását mutatják, és ezt táblázatba is foglalta (10—11).

A kérdőíves gyűjtést 1964—1966 között végezte el. Ennek során 82 adatközlővel (többségük 30—60 év közötti) dolgozott. A kérdőíves gyűjtés kiegészítésére, a hangtani finomságok rögzítése és jobb megfigyelése céljából szükségesnek látta hat kutatópontot — véleményem szerint nagyon helyesen — magnetofon-fölvételek készítését. A szöveggyűjtést általában ugyanazon fogalomkörök szerint végezte, hogy az egyes falvak nyelvjárási anyaga egységesebb, jobban összevethető legyen (19—20).

Munkájának célját így jelöli meg: „A gyűjtéssel nem a mai reális nyelvjárási képet megelőző állapotot akartam kikutatni, nem voltak célzatos megmentési szándékaim, hanem a valóság teljes felmérése volt a célom, amelynek főbb jellemzői minden beszélő nyelvi nyilatkozatában így vagy úgy megvannak” (14). Ez a felfogása általában is, a nyelvjárások vizsgálatának egyéb területeire vonatkoztatva is helyeselhető, munkája jellegének, céljának megkülönböztetése az eljárás mód felel meg. Csupán azt jegyezném meg, hogy valamely helyi nyelvjárás jelenségeinek leírásában, amikor minden magánhangzó megterheltségét a nyelvjárásban élő, lehető legteljesebb példaanyag alapján

törekszünk bemutatni, akkor azért fokozott figyelmet kell fordítani a kihalófélben levő, archaikus nyelvjárási adatokra is. Az adott szóalakoknál jelezni kell a társadalmi elterjedtséget, és ilyen esetben lehet és kell is adatmentési szándékkal gyűjteni: A gyűjtőnek arra is kell gondolnia, hogy más már nem tudja helyettesíteni a gyűjtést az adott községben, vagy a későbbiekben kevesebb archaizmust jegyezhet föl.

A dolgozat beosztása a következő: az első részben (7–27) az anyaggyűjtés (a kérdőíves és a szövegfelvételes gyűjtés) és az anyag feldolgozásának módszertani problémáival foglalkozik a szerző. A második, „A magánhangzó-állomány tagjainak leírása” című fejezet (28–133) a tanulmány gerincét alkotó, legterjedelmesebb rész, amelyben a magánhangzó-rendszer minden egyes tagját részletesen taglalja. A harmadik fejezet (134–60) a nyelvjárás rendszertani összefoglalását tartalmazza a magánhangzók megterheltségi arányainak táblázatban történő közlésével (139–47). Jól egészíti ki az elméleti anyagot a negyedik (adattári) rész (161–83), amely a mezőfényi kérdőíves anyag magánhangzó fonémáinak változatait és megterheltségét, valamint a hangtani kérdőív címszavait és a magnetofonnal gyűjtött szövegmutatót öleli fel. A dolgozat végén gazdag bibliográfiát, román és német nyelvű kivonatot olvashatunk.

TEISZLER PÁL munkája elméleti és módszertani szempontból — ahogy maga is megemlíti (22–3) — részben a magyar dialektológiai irodalom eredményeihez (pl. DEME LÁSZLÓ rendszeréhez), részben az újlatin nyelvek és nyelvjárások leírásának módszereihez kapcsolódik. A dolgozat központi részét képező második fejezetben az egyes fonémák leírását ugyanazon módszeres lépésekben végzi el — a szerző szavaival élve — a következőképpen: „A rendszer átfogó összefüggéseit három nagy egységben foglalom össze. Ezek a korrelatív, az asszociatív (a fonológiai struktúra) és a realizációs viszonyokhoz tartozók. Az első egységben a korrelációs viszonyokat a nyelvjárási rendszerből kiindulva taglalom és így viszonyítom az irodalmi nyelvhez. A másodikban ugyancsak a nyelvjárási rendszerből kiindulva a fonémák egymásra következésének, megterheltségi arányainak a pozicionális és statisztikai jellemzőit veszem sorra. Ugyanígy összegezem a változatrendszer főbb jellemzőit” (24). A dolgozat dicséretére válik, hogy a fonológiai és fonetikai szempontot szerencsésen ötvöző leírásban mindezen módszeres eljárásokat nagyon következetesen érvényesíti. Az egyes fonémák realizációjának vizsgálatában helyeselhető a szerzőnek az az eljárása, hogy a gyűjtés során olyan realizációs sajátosságokat is följegyzett, amelyek akkor jelentéktelen egyéni és egyszeri variánsnak tetszettek. E módszer helyességét — amint maga is kifejti (18) — a későbbi eredmények bebizonyították. A fonémaváltozatok vonatkozásában általános nyelvészeti szempontból is tanulságos, hogy a Nagykároly környéki nyelvjárás több sajátossága nyelvkeveredéssel, a nyelvjárási kétnyelvűséggel magyarázható. Példaanyaga alapján meggyőzően bizonyítja a szerző, hogy pl. az *ő* illabiális jellegű diftongusos realizációi, az *a*-nak kissé illabiálisabb képzésű *á* megoldása, a hangsúlytalan helyzetben gyakori *ə*-féle realizációk a német—magyar kétnyelvűséggel, a német realizációs rendszer hatásával függnek össze. De német nyelvi hatással magyarázható a vizsgált nyelvjárás több korrelatív jelensége és fonémaváltozása is. Lényeges sajátossága a vizsgált nyelvjárásnak az is, hogy a fonológiai struktúra tekintetében, az egyes fonémák megterheltségét illetően az irodalmi nyelvtől és a szomszédos magyar nyelvjárásoktól egyaránt különbözik (136).

Végezetül szeretnénk kiemelni, hogy TEISZLER PÁL tanulmánya kitűnően valósította meg a Nagykároly környéki nyelvjárás magánhangzó-rendszerének fonetikai és fonológiai szempontú leírását. Meggyőződésünk, hogy e tanulmány elméleti és módszertani eredményei továbbfejleszthetik a hangtani monográfiák írását a magyar nyelvjáráskutatásban.

SZABÓ JÓZSEF